

ИНСТРУМЕНТАРИУМ ЗА ОЦЕНКА НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИТЕ КОМПЕТЕНЦИИ СРЕД УЧАЩИТЕ

Доц. д-р Даниел Йорданов

Университет за национално и световно стопанство

Резюме. Разрастването на обучението по предприемачество предизвиква поставянето на въпроси, свързани с измерване на предприемаческите компетенции, което доведе до увеличаване броя на изследванията, фокусирани върху предприемаческите компетенции. Ако си поставим за цел да се развият предприемаческите компетенции, то трябва да е възможно и те да бъдат измерени преди и след интервенцията, да се приоритизират онези, които са от полза за индивидуалното развитие, и да се предоставя на академичните среди актуална информация за различните фактори, които влияят върху развитието на компетенциите. В тази статия представяме инструментариум за оценка на предприемаческите компетенции, базиран на 15 компетенции, заложен в предприемаческата рамка на Европейската комисия (EntreComp).

Ключови думи: предприемачески умения; предприемачески компетентности; предприемаческо обучение

1. Въведение

В основата на плана за действие „Предприемачество 2020“ – Възраждане на предприемаческия дух в Европа, с красноречивото заглавие „**Предизвикателството — повече предприемачи в Европа**“, бяха поставени основите на новата европейска политика, свързана с по-задълбочено изучаване и определяне на **предприемачеството като мощен стимул за икономически растеж и създаване на заетост**¹, водещо до възможност да се създават нови предприятия и работни места, разработване на нови пазари и развиване на нови компетенции, умения и способности.

От научна гледна точка често се провеждат дискусии по различни теми, свързани с предприемачеството, като: приемственост на бизнеса, обучение по предприемачество, създаване на предприемаческа култура, както и засилване и развитие на предприемаческата дейност. Изключително важно е не само да се съсредоточим върху факторите, които допринасят за развитието на предприемачеството, но и да разширим обхвата на вниманието.

Това включва: стимулиране на предприемаческата дейност, насърчаване на засилено взаимодействие и координация между различните области на политиката и проучване за развиване на нови подходи за оценка на предприемаческия потенциал.

Йорданов (2020, р. 39)², анализирайки различни източници и статистически данни и съпоставяйки резултатите с други държави (извън ЕС), отбелязва като голям проблем, отчетен от Европейската комисия, намаляването на дела на хората предпочитали самостоятелната заетост. Според ЕК (2012) „...от 2004 г. насам **делът на хората, които предпочитат самостоятелната заетост пред това да бъдат наети от друг работодател, е намалял в 23 от 27-те държави членки на ЕС**³. Преди пет години самостоятелната заетост е била най-предпочитаният вариант за 45 на сто от европейците, докато сега **делът им е намалял на 37 на сто**⁴. За сравнение в САЩ и Китай този процент е много по-голям, съответно 51 и 56 на сто. Освен това **новоразкритите предприятия в ЕС разширяват дейността си по-бавно**⁵, отколкото в САЩ и в държавите с бързо разрастващи се пазари, и **по-малко от тях се нареждат сред най-големите фирми в света**⁶.

Предложената стратегия за насърчаване на предприемачеството в Европа включва нов подход и редица мерки, които трябва да бъдат приложени както на ниво ЕС, така и на ниво държави членки. Основната идея е да се даде приоритет на малките предприятия в европейските и националните политики. Планът е съсредоточен върху три ключови области: подобряване на образованието и обучението по предприемачество, насърчаване на благоприятна бизнес среда и изтъкване на успешни примери, като се цели да се задоволят специфични групи хора.

В тази връзка, екип от изследователи разработи инструментариум за оценка на предприемаческия потенциал, част от който е представеният в тази статия.

1. Предприемачески качества и предприемачески умения

Предприемаческите дейности изискват широк спектър от компетенции и умения, които различни изследователи групират по различен начин. Авторите определят предприемаческите компетенции като индивидуални характеристики, поведение и нагласи, които допринасят за предприемаческия успех, докато предприемаческите умения се отнасят до знанията и техниките способности, необходими за стартиране и управление на бизнес. Предприемаческите компетенции се отнасят до набор от основни характеристики, мотиви и черти, които позволяват на хората да се ангажират ефективно в предприемачески дейности. От друга страна, предприемаческите умения се отнасят до практическите способности и знания, които индивидите трябва да развият и прилагат, за да постигнат предприемачески успех.

Според някои учени (Gartner 1988; Baron 2004; Timmons 1985) предприемаческите компетенции са по-важни от предприемаческите умения за определяне потенциала на индивида за успешно предприемачество. Като цяло, тези учени подчертават значението на компетенции като когнитивни, психологически и социални умения за успеха на предприемачите и предполагат, че тези компетенции са по-важни от самите технически умения.

Други учени обаче твърдят, че и компетенциите, и уменията са важни за предприемаческия успех. Например Неергаард и Улхьой, (Neergaard, Ulhøi 2007) критикуват подхода към програмите за образование и обучение по предприемачество, основаващи се на развитие на предприемаческите компетенции. Според тях акцентът само върху компетенциите може да доведе до тесен поглед върху предприемачеството и да пренебрегне значението на предприемаческите умения. За тях както компетенциите, така и уменията са важни за предприемаческия успех и че ученето чрез действие може да бъде ефективен начин за развиване и на двете. Предприемаческите компетентности се обединяват в набор от знания, умения и способности и са доказали, че имат положителна връзка с успеха на бизнеса (Markman 2007).

Независимо от това в каква степен е важноста на предприемаческите компетенции и предприемаческите умения, е важно кои са те. Различните автори определят като важни различни списъци от предприемачески компетенции, например: Апългейт, Краус и Бътлър (Applegate, Kraus and Butler 2016) използват уникален подход за разбиране на поведението и уменията, свързани с успешните предприемачи. Те извеждат 11 ключови фактора (компетенции), от които пет показват статистически значими разлики между предприемачите и другите изследвани. Те извеждат като значими „справянето с несигурността“, „идентифицирането на възможности“, „визията и влиянието“, „изграждането на мрежи“ и „финансите и финансовото управление“. Падилен (Podile, et al. 2011) подчертават, че успехът в предприемачеството зависи от качествата на предприемача или компетенциите, и разглеждат списък от 15 основните черти на предприемача, които допринасят за постигане на високи резултати, като „решаване на проблеми“, „увереност в себе си“, „търсене на възможности и инициативност“. Меджри и Зуауи (Mejri1, Zouaoui 2020) определят водещи компетенции, като решаване на проблеми, идентифициране на възможности, стремиже да доведете начинанието докрай управленските умения и работата в мрежа като ключови фактори за растеж в микро- и малките предприятия. Ковин и Слевин (Covin, Slevin 1989) подчертават значението на предприемаческите компетенции, като стратегическо мислене и поемане на риск, за успеха на малките фирми; Барон (Baron 2004) се фокусира върху когнитивните и поведенческите компетенции, които са от съществено значение за предприемаческия успех, като креативността, разпознаването на възможности и работата в

мрежа в едно с упоритостта и адаптивността, както и способността да се учим от неуспехите.

В допълнение на горното, разбирането за предприемаческите компетенции се допълва и от разработките на Гартнър (Gartner 1988), който оспорва традиционното определение за предприемачество и подчертава значението на личните характеристики и компетенции при определянето на предприемачеството. Той твърди, че самоефикасността, автономността и страстта са важни компетенции, които отличават предприемачите от не предприемачите.

Нещо повече, Хауърд Стивънсън подчертава значението на предприемаческите компетенции за успеха на новите предприятия. Той е определил предприемачеството като „преследване на възможности отвъд ресурсите, които контролирате в момента“, като е подчертал значението на компетенции като креативност, разпознаване на възможности и поемане на риск.

Разбирането за предприемачество се базира и на трудовете на Питър Друкър (Drucker 1985), който подчертава, че предприемачеството не е само започване на бизнес, но и създаване на нещо ново и добавяне на стойност за обществото. Той изброява няколко предприемачески компетенции, които са необходими за успеха, включително способността да се идентифицират възможности, да се поемат рискове, да се управляват ефективно ресурсите и да се въвеждат иновации, и посочва, че тези компетенции могат да бъдат научени и развити и са от съществено значение за предприемачите.

В допълнение на горното, Гиенасини, Кубико, Фаврето и Леитао (Gianesini, Cubico, Favretto and Leitão 2018) сравняват и съпоставят три традиционни модела⁷ за предприемачески компетенции и констатира, че в трите модела има компетенции и със сходни имена или понятия, както и други, които са характерни само за един от тях. На база на съпоставянето извеждат пет променливи (креативност, упоритост, самоефективност, адаптивност и мотивация).

Разбира се, притежаването на описаните по-горе предприемачески компетенции се разглежда като част от целия процес на обучение. Така например Brush (2014) се фокусира върху ролята на преподавателите и институциите за развиване на предприемачески компетентности у учениците. Тя твърди, че обучението по предприемачество може да спомогне за развиване на компетенции като решаване на проблеми, творчество и работа в екип, които са от съществено значение за предприемаческия успех. Тя също така подчертава значението на ученето чрез преживяване, включително възможности за учениците да започнат и управляват свои собствени предприятия. Морис и кол. (Morris, Webb, Fu & Singhal 2019), разглеждат компетенциите като резултат от усвояването на сценарии, произтичащи от взаимодействието между индивида и средата. Те разграничават управленски и предприемачески компетенции, като последните помагат да се определи сферата на обучението по предприемачество, и предоставят доказателства за основен набор от 13 предприема-

чески компетенции, както и стигат до извода за ролята на обучението по предприемачество в развитието на компетентностите.

Друг поглед е даден от Куцанова, Лайънс и Лихтенщайн (Kutzhanova, Lyons & Lichtenstein 2009), които се фокусират върху значението на личния коучинг и коучинга в групата на колегите за развитието на предприемаческите компетенции. Авторите твърдят, че коучингът може да помогне на предприемачите да придобият уменията и знанията, необходими за успеха на техните начинания.

Предприемачеството и предприемаческите компетенции са обект и на редица други задълбочени изследвания, като през последните години се наблюдава значително нарастване броя на анализите, основани на структурни модели, разглеждащи предприемаческите компетентности в различни контексти (Mitchelmore, & Rowley 2010; Robles, & Zárrega-Rodríguez 2015; Smith, et al. 2004; Ferreras-Garcia et al. 2021; Padilla Angulo et al. 2021; Sterev, Hertleer et. al. 2021; Sterev et. al. 2022, Yordanov 2020; Kyndt & Baert 2015; Volery et. al. 2015; Sánchez 2012), които са насочени към онези компетенции, които характеризират предприемача и се считат за важни и влиятелни за постигането на ефективно предприемачество, от една страна, от друга – се опитват да помогнат на учените да прилагат стратегии за подобряване областта на образованието по предприемачество (Edelman et al. 2008; Jardim 2021; Lee et al. 2021; Ivanov 2018) и да насърчават нови проекти и стартиране на бизнес.

2. Европейска рамка на предприемачески компетенции

Една от основните цели на политиките на ЕС е развитието на предприемаческия капацитет на европейските граждани и организации. В съответствие с европейската политика през 2016 г. ЕК въведе рамката за предприемачески компетенции, известна още като EntreComp (Vacigalupo et al. 2016) като част от програмата „Нови умения за Европа“. Тази рамка е полезен инструмент за повишаване предприемаческия капацитет на европейските граждани и организации.

Съобразно тази рамка предприемаческите компетенции са селектирани в три области с по пет предприемачески умения (таблица. 1)

Първата област е **„Идеи и възможности“**, включваща следните пет компетенции: набелязване на възможности; креативност; визионерство; оценка (валидиране) на идеи; етично и устойчиво мислене.

Втората област – **„Ресурси“**, включва следните компетенции: самосъзнание и самоефективност; мотивация и постоянство (упоритост); мобилизиране на ресурси; финансова и икономическа грамотност; мобилизиране на другите.

Третата област – **„Към (в) действие“**, включва следните компетенции: поемане на инициатива; планиране и управление; справяне с несигурността, неяснотата и риска; работа с други; учене чрез опит.

Таблица 1. Рамка за предприемачески компетенции

Област	Компетенции	Съвет	Описание
1. Идеи и възможности	1.1. Набелязване на възможности	Използвайте своите 5 фантазии и способности (умения), за да идентифицирате възможностите за създаване на стойност	<ul style="list-style-type: none"> – Определете и използвайте възможностите за създаване на стойност чрез изследване на социалните, културните и икономическите перспективи. – Определете нуждите и предизвикателствата, които трябва да бъдат посрещнати. – Установете нови връзки и обединете разпръснати елементи на перспективите, за да създадете възможности за създаване на стойност.
	1.2. Креативност	Разработете креативни и целенасочени идеи	<ul style="list-style-type: none"> – Разработете няколко идеи и възможности за създаване на стойност, включително по-добри решения на съществуващи и нови предизвикателства. – Проучете и експериментирайте с иновативни подходи. – Комбинирайте знания и ресурси, за да постигнете много полезни ефекти.
	1.3. Визионерство	Работете за вашата визия за бъдещето	<ul style="list-style-type: none"> – Представете си бъдещето. – Разработете визия за превръщането на идеите в реалност. – Визуализирайте бъдещите сценарии, за да помогнете за насочване на усилията и действията.
	1.4. Оценка (валидиране) на идеи	Възползвайте се максимално от идеите и възможностите	<ul style="list-style-type: none"> – Преценете каква е ценността (стойността) в социално, културно и икономическо отношение. – Оценете потенциала, който една идея има за създаване на стойност, и идентифицирайте подходящи начини да се възползвате максимално от нея.
	1.5. Етично и устойчиво мислене	Оценете последствията от влиянието на идеите, благоприятните възможностите и действията	<ul style="list-style-type: none"> – Оценете последствията от идеите, които носят стойност, и ефекта от предприемаческите действия върху целевата общност, пазара, обществото и околната среда. – Размислете върху това колко устойчиви са дългосрочните социални, културни и икономически цели и избраният начин на действие. – Действайте отговорно.
2. Ресурси	2.1. Самосъзнание и самоефективност	Вярвайте в себе си и продължавайте да се развивате	<ul style="list-style-type: none"> – Разсъждавайте върху вашите нужди, стремежи и желания в краткосрочен, средносрочен и дългосрочен план. – Определете и оценете своите индивидуални и групови силни и слаби страни.

Област	Компетенции	Съвет	Описание
2. Ресурси			– Вярвайте в способността си да влияете на хода на събитията, въпреки несигурността, трудностите и временните неуспехи.
	2.2. Мотивация и постоянство (упоритост)	Бъдете фокусирани и не се отказвайте	– Бъдете твърди да превърнете идеите в реалност и да задоволите вашите нужди да ги реализирате. – Бъдете готови да бъдете търпеливи, и продължавайте да се опитвате да постигнете своите дългосрочни индивидуални или групови цели. – Бъдете издръжливи при натиск, неблагоприятно и временен провал.
	2.3. Мобилизиране на ресурси	Съберете и управлявайте необходимите ресурси	– Вземете и управлявайте материалните, нематериалните и дигиталните ресурси, необходими за превръщането на идеите в реалност. – Възползвайте се максимално от ограничените ресурси. – Вземете и управлявайте необходимите компетенции на всеки етап, включително технически, правни, данъчни и цифрови компетенции...
	2.4. Финансова и икономическа грамотност	Развийте свои финансови и икономически ноу-хау	– Преценете разходите за превръщането на една идея в дейност, създаваща стойност. – Своевременно, планирайте, преценете и оценявайте финансовите решения. – Управлявайте финансирането, за да сте сигурни, че моята дейност за създаване на стойност може да продължи в дългосрочен план.
	2.5. Мобилизиране на другите	Вдъхновете, ентузиазирайте и вземете други „на борда“	– Вдъхновете и ентузиазирайте съответните заинтересовани страни. – Вземете необходимата подкрепа, за да постигнете ценни резултати. – Демонстрирайте ефективна комуникация, убеждаване, преговори и лидерство.
3. Към (в) действие	3.1. Поемане на инициатива	Направи го	– Инициирайте процеси, които създават стойност. – Приемайте предизвикателства. – Действайте и работете независимо, за постигане на целите, придържайте се към намеренията и изпълнявайте планираните задачи.
	3.2. Планиране и управление	Приоритизирайте, организирайте и проследявайте	– Поставете си дългосрочни, средносрочни и краткосрочни цели. – Определете приоритетите и планове за действие. – Приспособявайте се към непредвидени промени.

Област	Компетенции	Съвет	Описание
3. Към (в) Действие	3.3. Справяне с несигурността, неяснотата и риска	Изработете решения, отнасящи се до несигурност, неяснота и риск	<ul style="list-style-type: none"> – Вземете решения, когато резултатът от това решение е несигурен, когато наличната информация е частична или нееднозначна или когато съществува риск от непредвидени резултати. – В процеса на създаване на стойност включете структурирани начини за тестване на идеи и прототипи от ранните етапи, за да намалите рисковете от провал. – Работете в бързо променящите се ситуации, своевременно и гъвкаво.
	3.4. Работа с други	Сдружете се, сътрудничете и работете в мрежа	<ul style="list-style-type: none"> – Работете заедно и си сътрудничете с други, за да разработите идеи и да ги превърнете в действие. – Работете в мрежа. – Решавайте конфликтите и се сблъсквайте с конкуренцията позитивно, когато е необходимо.
	3.5. Учене чрез опит	Учете се, докато работите	<ul style="list-style-type: none"> – Използвайте всяка инициатива за създаване на стойност като възможност за обучение. – Учете се от други хора, включително връстници и ментори. – Отбелязвайте и се учете както от успеха, така и от неуспеха (от вашия собствен и от други хора).

Източник: Bacigalupo, M., Kampylis, P., Punie, Y., Van den Brande, G., 2016. EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework. p.12⁸.

3. Използване на инструментариум за оценка на предприемаческите компетенции

Предприемаческите дейности изискват широк спектър компетенции и както бе разгледано в предходния параграф, различни изследователи групират по различен начин предприемаческите компетенции. Използвайки 15-те предприемачески компетенции, посочени в таблица 1, които са заложени в Европейската рамка EntreComp, е разработена анкетна, карта за изучаване на равнището на предприемачески умения в българските средни и висши училища (приложение 1).

В съответствие с Европейската рамка EntreComp анкетният формуляр е структуриран в три основни секции и една допълваща. В първа и втора секция учащите⁹ трябва да направят оценка на компетенциите по отношение на тяхната степен на важност, в трета секция курсистите трябва да направят самооценка на индивидуалните компетенции, в четвърта секция се изисква обща информация.

В първа секция (обозначена с буква А) са дадени три възможности за отговор – М, N и L (подобен подход е използван от Smith, Schallenkamp,

Eichholz 2004) за всяко от петнадесетте умения. В тази секция курсистите посочват според петте най-важни и петте най-маловажни умения. За целта с М се обозначава „най-важно“, L означава най-малко важно, с N се обозначават останалите пет умения.

Във втора секция (обозначена с В) всяка от петнадесетте компетенции се оценява по петстепенна скала „1, 2, 3, 4, 5“. В тази секция учащите посочват от своя гледна точка степента на важност и полезност на всяко умение, като с 1 се оценява като най-маловажно, с пет се оценява като най-важно/полезно.

В третата секция (обозначена със С) се предоставят три възможности за отговор – Н, М, L, за всяко от петнадесетте индивидуални умения, при които учащите правят самооценка, като оценяват собственото си ниво на способност за всяко умение, като Н представлява високо ниво на умение, М – средно ниво на умение, и L – ниско ниво на умение.

Въпросите от допълнителната секция (обозначена със D) могат да се селектират според нуждите на изследването и да включват въпроси, свързани с демографски и личностни особености.

Тестът се попълва два пъти. Първия път се прилага преди започване на курса на обучение по предприемачество и след това се попълва след приключване на обучението. Целта е да се оцени до каква степен и в коя част обучаемите са повлияни. Може да се използва и еднократно и резултатите от него да се съпоставят с базово зададени скали за предприемачески компетенции.

4. Резултати от пилотно проучване на предприемаческите компетенции

С реализирането на пилотното анкетно проучване се прави опит да се покаже, че предложените петнадесет компетенции от Европейската комисия биха били полезни за предприемачите при стартирането и развитието на техния бизнес. Освен това в нашето пилотно анкетно изследване се търсят отговори и се повдигат няколко интересни въпроса относно петнадесетте компетенции както по отношение на възприеманата обща важност, така и по отношение на възприеманата полезност. Разбира се, признаваме, че участниците в това пилотно изследване може да не са най-подходящите лица, които да преценят кои компетенции са най-подходящи. Този критичен въпрос ще бъде разгледан по-подробно в бъдещи изследователски проекти.

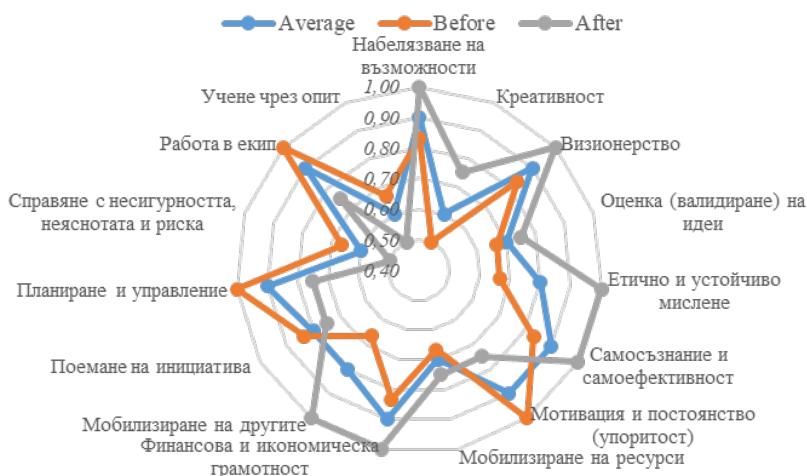
Пилотното проучване е направено на три стъпки: 1) по време на предприемаческо обучение във Венеция през 2021 г.¹⁰; 2) в началото на м. октомври 2022 г. в УНСС сред студенти I курс на Бизнес факултета; 3) по време на предприемаческо обучение в Пловдив и региона¹¹ през януари 2023 г. В статията са представени резултати от третото проучване в Пловдив и региона. Основните резултати по първата група въпроси, при които се оценява степента на важност на предприемаческите умения (фигура 1), могат да се обобщят в следните направления.

– При проведеното наблюдение преди старта на предприемаческото обучение обучаващите се посочват като най-важни предприемачески компетенции като: **работата в екип; планирането и управлението; мотивацията и постоянството; набелязване на възможности; визионерство.**

Посочването на тези компетенции не е случайно, доколкото през последните години е налице засилване на обученията (в училища, в университети или във фирмите) по отношение на мотивация на персонала и работа в екипи.

– При проведеното първоначално анкетиране, като най-маловажни предприемачески компетенции са посочени: **мобилизирането на ресурсите; мобилизиране на другите; етично и устойчиво мислене; оценката (валидирането) на идеи; креативността.**

Посочването на тези „маловажни“ компетенции също е в резултат от влиянието на околната обучаваща среда, доколкото не се приемат като приоритет креативното мислене и ефективното управление на времето и ресурсите.

Фигура 1. Резултат на отговори от секция А

– При проведеното наблюдение след приключване на обучението се наблюдава „прекрояване“ на предприемаческите умения от гледна точка на тяхната важност. При това като най-значима компетенция се оценява **креативността**, последвана от: **мобилизирането на другите** и **финансовата и икономическата грамотност**. Повишаване степента на важност се наблюдава и при **визионерството** и **набелязването на възможности**.

– При наблюдение след предприемаческото обучение като най-маловажни компетенции са оценени: **планиране и управление, мотивация и постоянство и работа в екип.**

Промяната във важността на предприемаческите компетенции е свързана с факта, че независимо от важността на създаването и участието в предприемачески мрежи успехът на един предприемачески проект зависи от личните качества на предприемача.

Във втората група въпроси се оценява степента на важност (полезност) на всяка от посочените 15 компетентности за всеки отделен интервюиран (фигура 2).

– Преди провеждане на обучението, като цяло, полезността на повечето предприемачески компетентности е висока. Въпреки това правят впечатление тези с най-висока полезност (**етично и устойчиво мислене; мотивация и постоянство; и поемане на инициатива**), както и тези с най-ниска полезност (**оценка/валидиране на идеи; мобилизиране на ресурси; мобилизиране на другите; финансова и икономическа грамотност**).

– След провеждане на обучението, като цяло, се увеличава полезността по почти всички предприемачески компетентности, като най-съществена е промяната на важността (полезността) на **визионерството, работата в екип, поемането на инициатива**. В обратна посока е намаляване степента на важност на **финансовата и икономическата грамотност**.

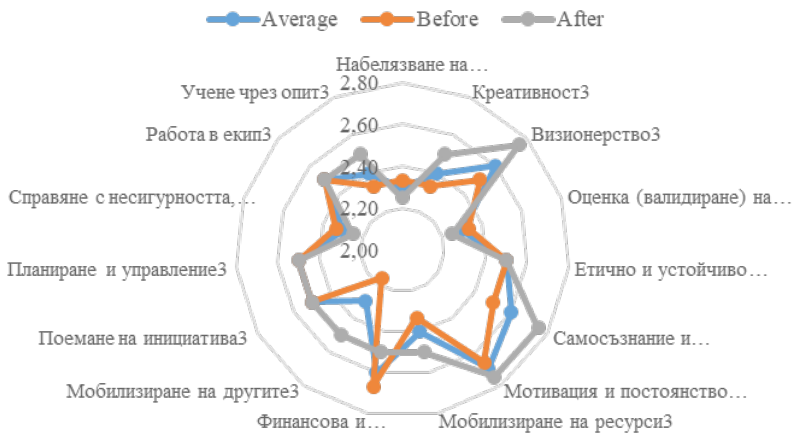

Фигура 2. Резултат на отговорите на секция В

В третата част, при която се измерва степента на притежаване на изследваните компетентности, се наблюдава съществена промяна в самооценката (фигура 3).

– При проведеното наблюдение преди обучението, обучаваните са самокритични по отношение на притежаваните от тях компетентности: **поемане на инициатива; справяне с несигурността; креативност и оценка (валидиране) на идеи**. При това наблюдение се наблюдава позитивна оценка на притежаваните предприемачески умения: **финансова и икономическа грамотност; мотивация и постоянство; и визионерство**.

– След провеждане на обучението се наблюдава подобряване на голяма част от предприемаческите компетентности, но най-голямо подобрене и в най-висока степен са притежавани: **визионерството; самосъзнанието и самоефективността; поемане на инициатива; учене чрез опит и креативността**.

Фигура 3. Резултати на отговорите на част С

В обобщение на приложените резултати изследването показва, че с провеждане на целенасочено обучение по предприемачество е възможно да се подобрят притежаваните предприемачески компетентности. Независимо от общата положителна промяна по отношение на повечето наблюдавани предприемачески умения ключовите такива, като креативност, поемане на инициатива, учене чрез опит и др. могат да се разглеждат като значими за успеха на един млад предприемач в България.

5. Обобщения

Подобряването на предприемаческия потенциал е непрекъснат процес, който следва да се основава на периодична оценка на индивидуалните компетентности и умения, съчетано с обучение на тези лица въз основа на специфичните компетентности и умения при идентифицираните нужди.

Оценката на различни области и категории на компетенции при индивидуалния предприемач може да се разглежда като обещаващо поле за бъдещи изследвания. Постигнатите резултати при оценка на предприемаческия потенциал на младите хора предполагат, че преподавателите и тези, които предоставят и/или предлагат курсове за обучение на предприемачи, може по-внимателно да разгледат компетенциите, които попадат извън първите десет. В проведеното пилотно проучване внимание предизвикват компетенциите: **визионерство; самосъзнание и самоефективност; поемане на инициатива; учене чрез опит и креативност**. Тези компетенции може да се нуждаят от по-добро дефиниране, по-точно описание, както и от разработване на допълнителни програми за обучение.

Общите програми за обучение по предприемачество е малко вероятно да отговорят на всички нужди на предприемачите, особено на намиращите се в различните етапи и в различните области на развитие. Резултатите от проучванията могат да спомогнат при необходимост за подобряване на програмите за обучение по предприемачество, повишаване квалификацията на преподавателите и всичко това, в крайна сметка, да е в полза за потребителите и за икономиката, като цяло.

Благодарности

Статията е изготвена като част от изследователската дейност по проект „Изследване на нивото на предприемачески компетенции сред студентите в България“ (НИД НИ-19/2021), както и с финансовата подкрепа на проект „EconEd 2030: BG05M2OP001- 2.016-0004 „Икономическо образование в България 2030“.

Приложение 1

Анкетен формуляр Изследване на предприемачески компетентности

Група А: Важност на предприемаческите компетентности

Категория „Идеи и възможности“		
М	L	Набелязване на възможности
М	L	Креативност
М	L	Визионерство
М	L	Оценка (валидиране) на идеи
М	L	Етично и устойчиво мислене
Категория „Ресурси“		
М	L	Самосъзнание и самоефективност
М	L	Мотивация и постоянство (упорство)
М	L	Мобилизиране на ресурси

M	L	Финансова и икономическа грамотност			
M	L	Мобилизиране на другите			
Категория „Към (в) действие“					
M	L	Поемане на инициатива			
M	L	Планиране и управление			
M	L	Справяне с несигурността, неяснотата и риска			
M	L	Работа с други			
M	L	Учене чрез опит			
Група В: Значимост (полезност) на предприемаческите компетентности					
Категория „Идеи и възможности“					
1	2	3	4	5	Набелязване на възможности
1	2	3	4	5	Креативност
1	2	3	4	5	Визионерство
1	2	3	4	5	Оценка (валидиране) на идеи
1	2	3	4	5	Етично и устойчиво мислене
Категория „Ресурси“					
1	2	3	4	5	Самосъзнание и самоефективност
1	2	3	4	5	Мотивация и постоянство (упорство)
1	2	3	4	5	Мобилизиране на ресурси
1	2	3	4	5	Финансова и икономическа грамотност
1	2	3	4	5	Мобилизиране на другите
Категория „Към (в) действие“					
1	2	3	4	5	Поемане на инициатива
1	2	3	4	5	Планиране и управление
1	2	3	4	5	Справяне с несигурността, неяснотата и риска
1	2	3	4	5	Работа с други
1	2	3	4	5	Учене чрез опит
Група С: Степен на притежаване на предприемаческите компетентности					
Категория „Идеи и възможности“					
H	M	L	Набелязване на възможности		
H	M	L	Креативност		
H	M	L	Визионерство		
H	M	L	Оценка (валидиране) на идеи		
H	M	L	Етично и устойчиво мислене		
Категория „Ресурси“					
H	M	L	Самосъзнание и самоефективност		
H	M	L	Мотивация и постоянство (упорство)		
H	M	L	Мобилизиране на ресурси		
H	M	L	Финансова и икономическа грамотност		
H	M	L	Мобилизиране на другите		

Категория „Към (в) действие“			
H	M	L	Поемане на инициатива
H	M	L	Планиране и управление
H	M	L	Справяне с несигурността, неяснотата и риска
H	M	L	Работа с други
H	M	L	Учене чрез опит

Група D: Допълнителната секция включва демографски и личностни особености.

NOTES

1. Относно потенциала на предприемачеството за създаване на заетост вж. съобщението на Комисията от 18.4.2012 г. „Към възстановяване и създаване на работни места“, COM(2012) 173 final.
2. Прецитирано от Йорданов, Д., 2020. Предприемачески потенциал – подходи и методи за самооценка.
3. За периода 2004 – 2012 г. предпочитанията за самостоятелна заетост са се увеличили в Латвия (от 42% на 49%), Литва (от 52% на 58%), Словакия (от 30% на 33%) и Чешката република (от 30% на 34%). http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/eurobarometer/index_en.htm.
4. Европейска комисия, експресно проучване на „Евробарометър“ № 354 относно предприемачеството.
5. Albert Bravo-Biosca, “The dynamics of Europe's industrial structure and the growth of innovative firms” (Динамика на индустриалната структура в Европа и растежът на иновационни фирми) — материал, представен по време на организираната от JRC конференция в Севиля през октомври 2011 г.
6. Цифрите са красноречиви — корпоративните гиганти в Европа са само 12 дружества, създадени през втората половина на XX век, спрямо 51 дружества в САЩ и 46 в държави с бързо развиваща се икономика; в Европа само три от тях са създадени след 1975 г., спрямо 26 в САЩ и 21 в държави с бързо разрастващи се пазари. T. Philippon, N. Veron, Bruegel Policy Brief (Бюлетин на центъра „Брюгел“ по проблеми на политиката), 2008/1; План за действие „Предприемачество 2020“ Възраждане на предприемаческия дух в Европа. Брюксел, 9.1.2013. COM(2012) 795 final; Съобщение на Комисията до ЕП, Европейския съвет, ЕИСК и Комитета на регионите, с. 4.
7. Моделът на 13-те предприемачески компетенции (Morris, Webb, Fu & Singhal 2019), моделът „Голямата осмица“ на Бартрам (Bartram 2005) и рамката на EntreComp (Vacigalupo et al. 2016).
8. Vacigalupo, M., Kamylyis, P., Punie, Y., Van den Brande, G. (2016). EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework. Luxembourg: Publication Office of the European Union; EUR 27939 EN; doi:10.2791/593884, достъп-

но на <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC101581/lfna27939enn.pdf>.

9. За целите на изследванията в групата на учащи се имат в предвид ученици от горните класове, студенти и всеки, който посещава курсове за повишаване на своята квалификация.
10. Резултати са представени в: Щерев, Милушева и Йорданов (2022) и Щерев, Костадинов, Йорданов и Йоргова (2023).
11. Курс по предприемачество за Пловдив и региона, реализиран по проект „Първи стъпки за професионално развитие“, финансиран от Исландия, Лихтенщайн и Норвегия в рамките на програма EAA and Norway Grants for Youth, реализиран от Тръст за социална алтернатива в партньорство със „СНЦ Експертен пул България“.

Acknowledgments

The article was prepared as part of the research project “Investigation of the level of entrepreneurial competences among students in Bulgaria” (NID NI-19/2021), as well as with the financial support of the project “EconEd 2030: BG05M2OP001-2.016-0004 “Economic Education in Bulgaria 2030”.

REFERENCES

- APPLEGATE L, KRAUS, J. AND BUTLER, T., 2016. *Skills and Behaviors that Make Entrepreneurs Successful*, by HBS Working Knowledge, <https://hbswk.hbs.edu/item/skills-and-behaviors-that-make-entrepreneurs-successful>.
- BARON, R. A., & SHANE, S. A., 2005. *Entrepreneurship: A Process Perspective*. Thomson-Southwestern: Mason, Ohio.
- BARTRAM, D., 2005. The Great Eight competencies: a criterion-centric approach to validation. *Journal of Applied Psychology*, vol. 90, n. 6, pp. 1185 – 1203.
- BRAVO-BIOSCA, A., 2011. *The dynamics of Europe's industrial structure and the growth of innovative firms*, JRC Conference, Seville.
- BRUSH, C.G., 2014. *Exploring the Concept of an Entrepreneurship Education Ecosystem, Innovative Pathways for University Entrepreneurship in the 21st Century* (Advances in the Study of Entrepreneurship, Innovation and Economic Growth, Vol. 24), Emerald Group Publishing Limited, Bingley, pp. 25 – 39. DOI: 10.1108/S1048-473620140000024000.
- COONEY, T. M., 2012. *Entrepreneurship Skills for Growth-Orientated Businesses*, Report for the Work, shop on ‘Skills Development for SMEs and Entrepreneurship’, OECD, Copenhagen, 28 November, https://www.oecd.org/cfe/leed/Cooney_entrepreneurship_skills_HGF.pdf.

- COVIN, J. G. AND SLEVIN, D. P., 1989. *Strategic Management of Small Firms in Hostile and Benign Environments*. University of Illinois at Urbana-Champaign's Academy for Entrepreneurial Leadership Historical Research Reference in Entrepreneurship, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1505210>.
- DRUCKER, P.F., 1985. *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*, Harper & Row, NY.
- EDELMAN, L. F., MANOLOVA, T. S., & BRUSH, C. G., 2008. Entrepreneurship Education: Correspondence between Practices of Nascent Entrepreneurs and Textbook Prescriptions for Success. *Academy of Management Learning & Education*, vol. 7, pp. 56 – 70. DOI:10.5465/amle.2008.31413862.
- EISENMANN, THOMAS R., 2013. Entrepreneurship: A Working Definition. *Harvard Business Review Magazine*, p.p. 1 – 2.
- FERRERAS-GARCIA, R., SALES-ZAGUIRRE, J. AND SERRADELL-LÓPEZ, E., 2021. Developing entrepreneurial competencies in higher education: a structural model approach. *Education + Training*, Vol. 63, No. 5, pp. 720 – 743. DOI:10.1108/ET-09-2020-0257.
- GARTNER W.B., 1988. ‘Who is an entrepreneur?’ is the wrong question. *American Journal of Small Business*, vol. 12, no. 4, pp. 11 – 32.
- GIANESINI G., CUBICO S., FAVRETTO G. AND LEITÃO J., 2018. “Entrepreneurial Competences: Comparing and Contrasting Models and Taxonomies”, Studies on Entrepreneurship, Structural Change and Industrial Dynamics. In: CUBICO, S.; FAVRETTO, G.; LEITÃO, J. & CANTNER, U. (Eds.), *Entrepreneurship and the Industry Life Cycle*, pp. 13 – 32. Springer. DOI: 10.1007/978-3-319-89336-5_2.
- IVANOV, I., 2018. *Training in the economics of industry at UNWE-Sofia*, Collection of reports from the Annual Scientific Conference Industrial Growth 2018, pp. 119 – 127. Sofia: IC-UNSS.
- JARDIM, J., 2021. Entrepreneurial Skills to Be Successful in the Global and Digital World: Proposal for a Frame of Reference for Entrepreneurial Education. *Educ. Sci.*, vol. 11, 356. DOI: 10.20944/preprints202105.0417.v1.
- KOPEVA D., STEREV, N., HALIMI, K. & GJOKAJ, E., 2019. *Women's Entrepreneurship – Source for Livelihood Opportunities in Rural Areas of Kosovo and in Bulgaria*. Recent Issues in Women's Entrepreneurship, Springer.
- KUTZHANOVA, N., LYONS, T.S. & LICHTENSTEIN, G.A., 2009. Skill-Based Development of Entrepreneurs and the Role of Personal and Peer Group Coaching in Enterprise Development.

- Economic Development Quarterly*, Vol. 20, No. 10, pp. 193 – 210.
DOI: 10.1177/0891242409336547.
- KYNDT E., BAERT H., 2015. Entrepreneurial competencies: Assessment and predictive value for entrepreneurship. *Journal of Vocational Behavior*, vol. 90, pp. 13 – 25. DOI:10.1016/j.jvb.2015.07.002.
- LEE, Y., CORTES, A.F. AND JOO, M., 2021. Entrepreneurship Education and Founding Passion: The Moderating Role of Entrepreneurial Family Background. *Front. Psychol.*, vol. 12. DOI: 10.3389/fpsyg.2021.743672.
- LYONS, T. S., 2003. *Policies for Creating an Entrepreneurial Region. In Main Streets of Tomorrow: Growing and Financing Rural Entrepreneurs.* Center for the Study of Rural America: Federal Reserve Bank of Kansas City.
- MARKMAN, G. D., 2007. Entrepreneurs' Competencies. In: J. R. BAUM, M. FRESE, & R. A. BARON (Eds.), *The psychology of entrepreneurship*, pp. 67 – 92. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- MEJRI, R. & ZOUAOUI, M., 2020. Entrepreneurial Competencies and Growth of New Micro Small and Medium Businesses. *Open Journal of Business and Management*, vol. 8, no.3, pp. 1151 – 1163. DOI:10.4236/ojbm.2020.83074.
- MITCHELMORE S. & ROWLEY J., 2010. Entrepreneurial competencies: a literature review and development agenda. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, vol. 16, no. 2, pp. 92 – 111. DOI 10.1108/13552551011026995.
- MORRIS M.H.; WEBB J.W.; JUN FU & SINGHAL S., 2013. A Competency-Based Perspective on Entrepreneurship Education: Conceptual and Empirical Insights. *Journal of Small Business Management*, Vol. 51, Iss. 3: Measuring the Impact of Entrepreneurship Education, pp. 352 – 369.
- NEERGAARD. H.; ULHØI, J. P., 2007. *Handbook of Qualitative Research Methods in Entrepreneurship*, Edward Elgar PL. ISBN-10 1843768356.
- OVCHARUK, O., 2017. *Integration of entrepreneurship key competence into education curricula in Ukraine: the way toward democratic school*, Bulletin of KrNU, issue 2/2017 (103), http://visnikkrnu.kdu.edu.ua/statti/2017_2_82-88_2-17-2.pdf.
- PADILLA-ÁNGULO, L.; DÍAZ-PICHARDO, R. & LEAL-RODRÍGUEZ, A.L., 2021. Are different entrepreneurship-promotion activities equally effective? An analysis by academic year and gender, Springer. *International Entrepreneurship and Management Journal*, vol. 19, no. 1, DOI:10.1007/s11365-021-00756-4.
- PODILE, V. & CHHEMAVENKATA, SIVASREE, K. RAJYALAKSHMI, 2011. *Entrepreneurial Competencies*” Conference: Entrepreneurship

- and Small Business Management in India, Vijayawada, Andhra Pradesh, India.
- ROBLES, L & ZÁRRAGA-RODRÍGUEZ, M., 2015. Key Competencies for Entrepreneurship. *Procedia Economics and Finance*, vol.23, pp. 828 – 832. DOI: 10.1016/S2212-5671(15)00389-5.
- SÁNCHEZ, J., 2012. The influence of entrepreneurial competencies on small firm performance. *Revista Latinoamericana de Psicología*, vol. 44, no. 2, pp. 165 – 177.
- SARASVATHY, S. D., 2001. *What Makes Entrepreneurs Entrepreneurial?*. Darden Case No. UVA-ENT-0065. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.909038>.
- SIMEONOVA, K., 2018. Competence entrepreneurship: a reference framework. educational reflections in the preparation of student teachers. *Pedagogical Almanac*, vol. 26, no. 1, pp. 24 – 36.
- SMITH, W. L.; SCHALLENKAMP, K. & EICHHOLZ D. E., 2004. *Entrepreneurial Skills Assessment: An Exploratory Study*. School of Business Emporia State University, 1200 Commercial, Campus Box 4058, Emporia, KS 66801.
- STEREV, N.; MILUSHEVA, P.; HERTLEER, C.; SAEED, H. & GUAGLIUMI, V., 2021. *Entrepreneurial process in Textile and clothing industry: Technical Report*, PH-TU Sofia, r4_Entrepreneurial_Process_TCI.pdf (ict-tex.eu).
- STEREV, N., MILUSHEVA, P., YORDANOV, D., 2022. *Entrepreneurial Process in Textile and Clothing Industry: an overview of European practices*, AUTEX 2022 – 21th WORLD TEXTILE CONFERENCE Proceeding, pp. 368 – 372. <http://repozytorium.p.lodz.pl/handle/11652/4409?locale-attribute=en>.
- STEVENSON, H., ROBERTS, M.; SAHLMAN, W. AND BHILE, A., 1999. *The entrepreneurial venture*. HBS Press.
- TIMMONS, J., 1999. *New Venture Creation: Entrepreneurship for the 21st Century*. Irwin/McGraw-Hill.
- TIMMONS T., SMOLLEN L. E., DINGEE AL. L. M., 1985. *New Venture Creation: A Guide to Entrepreneurship*, R.D. Irwin. ISBNb0256034761, 9780256034769.
- VOLERY, T., MUELLER, S., & VON SIEMENS, B., 2015. Entrepreneur ambidexterity: A study of entrepreneur behaviours and competencies in growth-oriented small and medium-sized enterprises. *International Small Business Journal*, vol. 33, no. 2, pp. 109 – 129.
- YORDANOV, D., 2020, *ENTREPRENEURIAL POTENTIAL – approaches and methods for self-assessment*, ed. BMGK Commerce EOOD. Sofia.
- YORDANOV, D., 2013. *Development and improvement of transport entrepreneurship*. Dissertation work. Sofia: UNWE.

TOOLKIT FOR ASSESSING ENTREPRENEURIAL COMPETENCIES AMONG LEARNERS

Abstract. The growth of entrepreneurship education has raised questions related to the measurement of entrepreneurial competencies, which has led to an increase in the number of studies focused on the latter. If we aim to develop such competences, it should be possible to measure them before and after the intervention and to prioritize the competences that benefit individual development and to provide academics with up-to-date information on the various factors, which influence their development. In this article, we present a toolkit for assessing entrepreneurial competencies, based on 15 competencies set out in the European Commission's Entrepreneurship Framework (EntreComp).

Keywords: entrepreneurial skills; entrepreneurial competences; entrepreneurial training

✉ **Dr. Daniel Yordanov, Assoc.Prof.**

ORCID iD: 0000-0002-1235-5891

Economics of Infrastructure Faculty

University of National and World Economy

Sofia, Bulgaria

E-mail: dyordanov@unwe.bg